

*Наумкіна С. М.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук ПНПУ імені К. Д. Ушинського*

*Стоцький В. В.,
аспірант кафедри політичних наук ПНПУ імені К. Д. Ушинського*

ПОЛІТИЧНА СИМВОЛІКА ТА ПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ: ВЗАЄМООБУМОВЛЕНІСТЬ ПОНЯТЬ

Метою цієї статті є визначення системних властивостей ідентифікації в структурі політичної реальності.

Основне наукове завдання — проаналізувати процес конструювання політичної реальності і визначити в ньому місце і роль символу, що обумовлює адекватне сприйняття індивідуальною і масовою свідомістю різного роду зміни, що відбуваються в суспільстві.

Конструювання політичної реальності відбувається за певними історичними, культурними та системними умовами. Процес прийняття чи відторгнення нового соціально-політичного явища пов'язаний з існуванням і якісним станом суспільного досвіду, що відбивається в культурі суспільства. Культура, як засіб пристосування і адаптації людського колективу до середовища, складається з соціально організованих структур, у рамках яких люди зайняті в соціальній дії [1, с. 93-94]. Дійовим феноменом культури, який обумовлює збереження та функціонування значущої для соціуму інформації, є символ.

Кожна стала група прагне до самовідокремлення, відділення від соціально-культурного оточення. Це є не тільки актом самоусвідомлення, але і формою самозахисту в соціально-політичному сенсі. Здатність групи виконувати захисні та орієнтовні функції залежить від механізму функціонування соціально-політичного середовища. Група є соціально дієздатною лише за умов здатності до самовідтворення — збереження і трансляції власних цінностей та прагнень в соціальному середовищі, простору та часу; збереження ключової інформації, що в сучасному світі дає змогу легітимізувати соціально-політичні утворення на підставі їх «історичного права».

Виконання цих умов відбувається автоматично: в процесі розвитку і накопичення соціально-значимої інформації група фіксує її у закодованій, символічній формі. Створюється певний простір з зазначеним ключовим змістом. Маркування (позначення) цього простору відбувається завдяки процесу символізації. В якості символів може виступати територія, мова, традиції, стереотипи поведінки, самоназва, візуальні знаки та ін.

Так, І. Валерстайн, Е. Кассіер та інші вчені вважають, і автори статті погоджуються з цим твердженням, що людина — це символічна тварина, тому історію людства можна розглядати скрізь призму символів, завдяки яким люди упорядковують світ (мова, міф, релігія, мистецтво, наука — все це

«символічні форми»). Так, Е. Кассіер пояснював механізм влади через політичні міфи [Цит.: 2, с. 59]. Причому, роль символу, що упорядковує реальності, слід розглядати не як творіння світу вперше, а як здатність улаштування деякого порядку усередині хаосу... [3, с. 31].

Р. Мукерджі у книзі «Символічне життя людини», спираючись на ідеї психоаналізу, визначає символ як основу функціонування індивідуума та суспільства. Він зазначає: «Символ і символічні процеси проявляються: у сфері сприйняття як універсальна «риси», модель та образ; у сфері мотивації, оцінки та ставлення як мистецтво, міф, метафора і релігія; у сфері розуму як значення, логіка і наука; у сфері поведінки як певні навички, моральні норми, закони і ритуали» [4, с. 8].

Символ є елементом, який виступає зв'язуючою ланкою між усіма сферами людського буття, приводячи в порядок явища, що існували в «хаосі», приводячи в порядок думки [5, с. 5]. Отже, процес нагромадження змістів (символічний досвід) суспільства дозволяє людині «входити» у світ, що її оточує.

Сфера політичного споконвічно детермінована культурою, вона є функціональною галуззю і основним інструментом організації суспільних процесів, вона регулює й упорядковує соціальний простір. Тому символічне середовище знаходить тут максимальні можливості для прояву. Отже, символізація соціально-політичного простору є відбитком соціально-політичної дійсності та культурно-історичної традиції.

Цей момент актуальний для процесів, що протікають в українському суспільстві.

Реальність можна розглядати, за Р. Бартом, як субстанцію «абсолютно проникну для історії, тобто ідеологізувати її; або як непроникну — тобто поетизувати її» [6, с. 286].

Природно, що категорія «політична реальність» вибирає в себе принципові характеристики концепту «реальність», яка визначається як складна знакова система. У зв'язку з цим В. Руднев відзначав, що вона «сформована природою і людьми, ... але це настільки складна і різнопланова знакова система, вона містить у собі стільки знакових підсистем, що рядовий носій і користувач схильний ігнорувати її семіотичний характер» [7, с. 257].

Поряд з цим, в роботах А. Уайтхеда, Э. Кассієра, А. Лосева формується напрямок, що аналізує

функціональне навантаження символу в політичному процесі, де визначається відповідність ідеї символу відносно реальності. На противагу цієї тенденції в роботах М. Мамардашвили, А. Пятигорського виокремлюються уявлення про символ як реальність, що руйнує чи руйнується культурою.

Перехід від «наслідувального» до «побудованого» характеру політичної реальності здійснювався ще в роботах Т. Гоббса і Ж. Руссо. У філософії постмодерна (О. Тоффлер, Р. Барт) з'являється теорія віртуальної політичної реальності. У рамках цього ж напрямку в роботах Ж. Делеза, Ж. Бодрийяра сформувався уявлення про символ як про фактор, що дегармонізує реальність.

Поступово з поля культурної антропології в роботах Р. Бенедикт, як предтечі теорії політичної культури, виокремлюється проблематика, спрямована на аналіз значення і ролі символу в політиці. Особливо актуальним вивчення ролі символів стає з максимізацією виборчого процесу, де особливого значення набуває реклама. До проблеми моделювання політичної реальності дозволяє підійти розробка моделей виборчих кампаній (О. Кудинов, Г. Шипилов), а специфіку політичного символізму визначають дослідження значення символу в політичній рекламі (Г. Почепцов).

Важливе місце займають культурологічні дослідження Є. Кассирера, у рамках яких була розроблена філософія символічних форм, що виступає методологічною основою для визначення символічної системи як «посередника» між людиною і зовнішнім світом. Не менш важливі і культурно-антропологічні дослідження Р. Бенедикт, Д. Бидни, К. Гирца, Н. Рулана і Л. Уайта, що піднімають проблему загальнолюдської цінності символу і його ролі в становленні культури [Див. детал.: 8].

Стосовно політичної реальності в науці існують синонімічні концепти «політична сфера», «світ політичного» (К. С. Гаджиев), «політичний світ» (А. И. Щербинин). І тут знову варто звернутися до роботи П. Бергера і Т. Лукмана, які пишуть, що «світ, що складається з безлічі реальностей», що свідомість здатна переміщатися в різних сферах реальності, отже, політична реальність може утворювати свій світ, але при цьому вона не викреслює інші світи, інші реальності [9, с. 194].

Категорія «політична реальність» може розумітися як один із «світів» соціокультурного макрокосму, в якому існує людина, при цьому соціокультурний макрокосм розуміється як сукупність усіх символів стосовно людського існування. Категорія «політичний простір», разом з «політичним часом» і «політичним середовищем» — є одним з трьох найважливіших категорій політики.

Автори статті підтримують положення, що існує два види конструювання реальності: індивідуальний (самоідентифікація) і колективний (символізація). Здатність суспільства до стереотипізації та символізації ключових сегментів соціальної культури дозволяє йому створювати, засвоювати і транслювати нові форми культурного життя, без яких ні було змін у його органічній структурі. Досвід, накопичений століттями, дозволяє виокремити політичну реальність

як самостійну сферу людських відносин, підкреслити нерозривність соціокультурного і політичного.

Представляючи собою зразок не тільки того «Як є», але і «Як повинно бути», політика встановлює цілий ряд принципів, які невіддільні від її суті і які дозволяють виділити основні функціональні елементи, необхідні для досягнення мети.

Проблема формування політичної реальності (штучним чи природним образом) має тривалу історію. Її можна розбити на два складові: вибудовування концепту політичної реальності й аналіз функціональної значимості символу.

Будь-який символ поєднує в собі як ідеальне, так і матеріальне, доки буде розвиватися матеріальна і духовна культура будь-якого суспільства, будуть жити і символи, які маркують даний соціум, виокремлюють його від інших культур. Кожний національний символ є згущенням певної частини психічного складу групи, створюючи «природну» базу єднання.

В сфері політики символічний «синтез» ідеального і матеріального проявляється в об'єднанні ідеального розуміння влади зі світом реальних речей, які створюються людиною.

Національні символи демонструють не тільки зміст національної психіки, риси характеру нації, але установки та очікування індивідів, які складають націю. З часом такі символи можуть стати естетичними цінностями або політичними інструментами, але під час формування вони відбивають архитипичні уявлення в соціально-культурних утвореннях. Такі уявлення представляють собою форму нормування поведінки в групі у вигляді моралі, звичаю, настанови, стереотипу і дають змогу діяти механізми самовідтворення в соціальному середовищі групи, яка визнає спільні культурні цінності.

Культура є системою значень, які утілені в символічній формі, включають дію, мовне відображення і будь-які значимі об'єкти — все те, завдяки чому індивіду вступають один з одним у спілкування, обмінюються досвідом, формують спільне бачення подальшого розвитку (суспільну думку). Отже, символи, які визнаються всередині групи, є системою і їх зміст може бути розкодованим, тільки виходячи з їх інформаційної єдності. Символ можна розглядати як знак, а сукупність символів «одного роду» — як знакову систему. Така знакова система є «візитною карткою» кожного соціокультурного об'єднання, яке репрезентує себе як суб'єкта соціально-політичного процесу.

Якщо кожен тип символіки представити як деякий особливий знак, що є «згустком інформації», то з них можна «збирати тексти», які організують суспільно-політичний простір даного суспільства. Визначити обмеження і закономірності у взаємодії типів політичної символіки — особлива задача. Так, наприклад, В. Тернер відзначав, що «групи символів можуть бути вибудовані таким чином, щоб скласти повідомлення, у якому певні символи функціонують аналогічно частинам мови й у який можуть існувати умовні правила з'єднання. Це повідомлення не про особливі дії й обставини, а про те, які в даній культурі основні структури мислення, етика, естетика, право і способи осмислення нового досвіду» [10, с. 42].

Отже, в кожній культурі закладена програма дії, яка дозволяє зберігати і оновлювати суспільний досвід. Однак характер змін в суспільстві не є довільним. Він закладається традицією, яка постає як форма трансляції культурної інформації в часі і просторі. Будь яке суспільство має реальні і символічні події в минулому, порядок і образи якого є ядром колективної пам'яті, а отже складає базу групової ідентичності. Таки історичні символи виконують роль прецеденту, отже вони є визначенням мери і природи можливих соціальних і культурних змін. Традиція в суспільстві виконує не тільки роль символу безперервності і легітимності, але і визначає межу інновацій, виконує роль головного критерію їх законності і можливих варіантів соціальної активності [Див. детал.: 11].

Отже, символи є цементуючим елементом будь-якої соціально-політичної системи. Більш того, «інституціоналізація прихильності загальним політичним символам є необхідною передумовою утворення національної держави» [12, с. 341].

Якщо під час створення певного символу він акумулює психологічний склад нації, то під час соціалізації символ відтворює ці психологічні канони і породжує їх інтроекцію (внутрішню проекцію), копіювання. Отже символи живуть окремим життям, породжуючи закладені в них умови.

Велике коло політичної символіки пов'язане із владними відносинами. Існує певна «кастовість» у застосуванні політичних символів, вона обумовлена займаною позицією в суспільно-політичній ієрархії. Можновладці претендують на право робити символічні дії чи мати речі, що для інших табуовані. Хтось володіє регаліями (корона, скіпетр і держава), хтось — великою кількістю грошей і інших благ. Якщо навіть політичні лідери відстоюють інтереси «низів», вони при цьому користаються перевагами «верхів». Поєднуються два підходи до вживання символів: 1) ідентифікація приналежності до спільності «по горизонталі» і 2) «по вертикалі» вибудоване відношення до еліти. Напевно, у цьому — ще одне з протиріч. Знаки відмінності, грошові і майнові знаки допомагають підтримувати ієрархію суспільних відносин, закріплюючи соціальну структуру суспільства на ментальному рівні людини під час процесів соціалізації та інкультурації.

Тому існує думка, що активізація політичного символізму приходить на перехідні періоди історії, які пов'язані з нестабільністю суспільно-політичного устрою. Якщо символіка в культурі — це «тканина щоденної комунікації», то трансформація комунікаційної структури, або інтенсивності інформаційного потоку призводить до змін у смислового полі символу. Отже, «кількість» політичної символіки як основи будь-якої ідеології, засобу ідентифікації і консолідації спільності розвивається прямо пропорційно змінам матеріальної і духовної культури (символіка як поєднуючий елемент між ідеалом і матерією).

Обсяг політичної знакової системи, що відповідає структурам ідеологій і матеріальної культури в конкретному суспільстві, буде неминуче заповнений.

У цьому відношенні семіотичне поле політики «не терпить вакууму». На місце одних символічних форм формуються інші.

Природною якістю нації, що є умовою її зорієнтованості на «потрібне», на «майбутнє» стала здатність моделювати потрібні їй в даний час риси психологічного складу і завдяки традиційним механізмам (сублімації, кристалізації) створювати такі умови, при яких певні культурні символи отримують політичний (активний) статус, а інші завдяки витісненню займають другорядне місце в знаковій системі суспільства. Особливо ярко механізм вибору відбувається під час надання пріоритетів локальним (регіональним) символам. Цей факт за правилом об'єктивно відбиває статус групи, що яскраво може позначатися в конфлікті символів.

Символізація внутрішнього простору групи виконує функцію кордону. Чим сильніше зовнішній тиск на групу, тим більш дієздатність символів, якщо вони зберігають змістовне навантаження і сприяють самовизначенню людини. В цьому процесі важливо, щоб володіння культурною спадщиною набувало в розумінні людини «практичного змісту», отже, визнаючи цінність, навіть сакральність певного знаку, людина повинна отримувати відчуття «причетності» та «захищеності», які будуть в подальшому гарантувати сталість її належності до соціуму.

Мета цього процесу створити в суспільстві сприятливі психологічні умови, спроектувати загальну політичну лояльність громадян до політичної влади, спираючись при цьому на механізм дії архітектурної свідомості і створити умови для об'єднання громадян не тільки на рівні солідарних зв'язків, а домогтись створення компліментарних відносин [Див. детал. 13].

Дослідження змін відношення різних соціальних прошарків до елементів політичної символіки на протязі тривалого часу може дати важливу інформацію (електоральну, культурну, політичну та ін.). Особливо цікаво дослідити зміни відносно символів, які існують багато століть (прапори, архітектурні та скульптурні пам'ятники, різноманітні політичні терміни, слогани, образи видатних діячів та ін.). Якщо говорити про ситуативне відношення населення до державних символів, як до концентрованого «духу» країни та її еліти, то за цими оцінками можна обґрунтувати висновок про ступінь підтримки існуючого ладу, про ефективність ідеології та ін.

В певному розумінні символіка близька з тими видами мистецтва, які апелюють не до розуму, а до емоцій людини, закріплюючись на рівні почуттів. Тому руйнація символів є засобом боротьби із знаками влади і сили, є засобом знищення «духу», який обумовлює існування групи.

Цікавою формою символізації є створення «символічного образу». Так, символи, що мали матеріальне вираження, часто отримують «дублера» у вигляді «символічної пам'яті» — Карфаген, Бастилія, Берлінська стіна, Пізанська вежа та ін., ставши символами, на довгі століття залишилися в історії; те ж саме відноситься і до образів видатних діячів.

Політична символіка є однією з складових частин політичної культури. Добре розроблена національна

символіка — характерна особливість високорозвинутої нації. Символи виражають і кодують риси національного характеру, настанови і цінності нації, найважливіші аспекти її культури і історії.

Література

1. Комадорова И. В. Символическая антропология Л. Уайта / И. В. Комадорова // Вестник МГУ. Серия 7. — 2007. — № 5. — С. 93-94.
2. Валерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валерстайн. — Спб : Азбука-классика, 2006. — 112 с.
3. Неретина С. С. Тропы и концепты / С. С. Неретина. — М., 2009. — 132 с.
4. Mukerjee R. Symbolic Life of Man / R. Mukerjee. — Bombay : Freeman, 1999. — 332 p.
5. Бенуас Л. Знаки, символы и мифы / Л. Бенуас. — М., 2004. — 239 с.
6. Барт Р. Мифология / Р. Барт. — М. : Варяг, 2008. — 678 с.
7. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. — М., 1997. — 413 с.
8. Бенедикт Р. Психологические типы в культурах юго-запада США / Р. Бенедикт // Антология исследований культуры. Т. 1 Интерпритация культуры. — СПб, 1997. — С. 271-284.
9. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. — М. : Республика, 1995. — 432 с.
10. Тернер В. Символ и ритуал / В. Тернер. — М. : Гардарика, 2003 — 428 с.
11. Маркарян Э. С. Узловые проблемы теории культурной традиции / Э. С. Маркарян. — М., 2003. — 378 с.
12. Гаджиев К. С. Политическая наука / К. С. Гаджиев. — М. : Аспект Пресс, 1996. — 341 с.
13. Гумилёв Л. Н. Черная легенда: друзья и недруги Великой степи / Л. Н. Гумилев. — М. : Айрис-пресс, 2005. — 576 с.

Наумкина С.Н., Стоцкий В.В. Политическая символика и политическая реальность: взаимобусловленность понятий. — Статья.

Аннотация. В статье анализируется процесс конструирования политической реальности и определяется роль и место символа, который обуславливает адекватное восприятие индивидуальным и массовым сознанием различного рода изменения, которые происходят в обществе.

Ключевые слова: политическая символика, политическая реальность, массовое сознание, идентификация.

Naumkina S.M., Stotskiy V.V. Political symbolism and political reality: interconditionality of notions. — Article.

Summary. In the article the process of constructing of political reality is analyzed and a role and place of, which stipulates adequate perception individual and mass consciousness of different changes, which take a place in society, is determined.

Keywords: political symbolism, political reality, mass consciousness, authentication.